

KÖY SEYİRLİK OYUNLARINDAKİ DÜĞÜNLERDE GELİN GÜVEY MOTİFİNDE ESKİ KÜLTÜR İZLERİ*

Prof. Dr. Erman Artun

Türk düğünlerinde gelin ve güveyin ön plânda yer aldığı sahneler yörelere göre farklılıklar göstermesine rağmen özde aynı olan "kız görme, kız isteme, nişan, gelin hamamı, gelin salınması (kız kınası), ana kınası, gelin göçürme (gelin alayı), gelin giydirme, güvey giydirme, şimşir (ahret dalı) güvey tıraşı, gelin ve gelin sağdıç, gerdek, kekil günü (gelin paçası) vb. gibi başlıklarda toplanmaktadır. Bu bildirilerimizde, derlediğimiz gelin -güvey motifli köy seyirlik oyunlarının metinlerinden yola çıkarak bu oyunlarda yaşayan eski Türk kültürünün izlerini belirlemeye çalışacağız. Köy seyirlik oyunları tarih boyunca göçlerden, çeşitli kültürlerden ve birikimlerden etkilenmiştir. İslâmiyet öncesi Türk kültürü bugünkü kültürün temelidir. Köy seyirlik oyunlarında Orta Asya, Anadolu, İslâmiyet ve ortak Balkan kültürünün izlerini görebiliyoruz. Bu gelenek zamanla beslenerek yeni bir biçime bürünmüştür.

Ritüel kökenli seyirlik oyunlardaki düğünlerin vazgeçilmez ögesi gelin-güvey motifidir. İçinde bu motifin bulunduğu oyunları incelediğimizde eski Türk kültürünün izlerine rastlıyoruz. Seyirlik oyunlar oynandığı toplumun kültür düzeyine ve oynandığı çağa bağlıdır. Orta Asya Türklerinin inanç ve yaşama biçimleri Anadolu'daki yerli halkın kültürünü etkilediği gibi bu kültürden de etkilenmiştir. Çeşitli etkilenmeler ve değişmelerle günümüze kadar gelen seyirlik oyunları iki ana gruba ayırabiliriz.

Ritüel nitelikte belirli bir takvimi olan oyunlar.

Düğün törenlerinde ve çeşitli toplantılarda eğlence amacıyla oynanan oyunlar.

Ritüel kökenli oyunlarda şenlik, büyü, bolluk ve bereket motifleri içiçedir. Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı korunmadır. Bu tür oyunlar eski-yeni, iyi-kötü, bolluk-kıtlık, yaz-kış, ak-kara, güçlü-zayıf gibi çatışmalar üzerine kurulur. Çeşitli kültürlerde mevsim değişiklikleri törenlerle kutlanır. İslâmiyet öncesi Türk kültüründe de bahar bayramı yapılarak kıştan sonra canlanan doğanın sevinçle karşılandığını ve şenlikler düzenlediğini biliyoruz.

* 3. Milletlerarası Türk Halk Edebîyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri, Ankara, 1996, s. 86-93.

Eskiden yapılan bu ayin, tören ve şenlikler daha sonra semavî dinlere de girerek dini bir nitelik kazanmıştır. Ritüellerin kökeni avcılık dönemine kadar götürülebilir. Avın verimli geçmesi için büyüden medet uman ilkel insan, av sonrasında avladığı avını gezdirerek avının verimli geçmesini, bol olmasını istemiştir. Avcı kültürden tarım kültürüne geçilince tarımda bolluk, bereket ve üreme için çeşitli törenler yapılmaya başlanmıştır. Bolluk, bereket ve üreme amacıyla yapılan törenlerin izlerine günümüzde de rastlayabiliyoruz. Doğaya sıkı sıkıya bağlı olan köylü, doğada belli takvimlerin olduğunu bilincindedir. Bu nedenle oynanan oyunların amacına göre belli bir takvimi vardır.

Köy seyirlik oyunlarında pagan büyü törenlerinin izleri açıkça görülür. Oyunların dondurulmuş estetik biçimi ve kalıbı günlük olaylarla gelişir. Oyunların bir çoğu eğlence amacıyla oynanmasına rağmen, oyun çıkarmanın temelindeki dinsel işlevi hatırlatan izler vardır. Anadolu köylüsü bu oyunlar yoluyla doğa olaylarını etkileyebileceği inancını taşır (Şener,1977:23). Çeşitli amaçlarla yapılan kutsal törenler içerik bakımından büyüsel, biçim yönünden dramatiktir. Ritüellerin taklitle canlandırma ögesi, dramı oluşturur (And,1975:50).

Dramatik nitelikli ritüeller kültik özlüdür ve dinsel alana girer (Örnek,1971:183). Ritüeller doğanın bilinmeyen yönlerini simgeler (Kostic,1972:6-11). Her ritüel bir sembolden oluşur. Eşya faaliyet, görüntü, olay, saha ve zaman boyutu vardır (Prosic,1976:33-50). Bu oyunlar bütün kültürlerde, ilkel toplulukların büyü törenlerinde yapılan taklitlerin kalıntısıdır.

Ritüel uzantısı olan köy seyirlik oyunları, halk arasında geleneksel bir tür olarak oynanagelmektedir. Bu oyunlar ilkellerdeki büyüsel anlamlarını çoktan kaybetmişlerdir (İnan,1972:45). Ritüellerde başka kişiliğe girme, unutulmuş kutsal kişilerin yerini almadır ve geri dönüş vardır(And,1977:234-254).

Toplumda ata mirası olan töreler kültürün temel taşlarındandır. Kökeni büyüye dayanan seyirlik oyunların çehresi artık değişmiştir. Köylü kendine özgü geleneklere, törenlere bağlılığıyla bugün şenlik olarak nitelediği seyirlik oyunları yeni bir renk ve yeni bir boyutta sürdürüp sahip çıkmaktadır. Oyunların belirli zamanlarda, belirli biçimlerde oynanması ve oyuncuların sözleri, bu oyunların bolluk kalıntısı olduğunu ortaya koyar. Artık oyunlar daha çok eğlenmek ve oyalanmak amacıyla oynandığından, oyunlara giderek çeşitli yenilikler girmektedir (And,1983:18). Halkın oyunlara olan bağlılığının temel nedeni oyunlardaki dinsel niteliği sağlayan mistik temalardır.

Sanat, ilkel toplumlarda doğanın gizemli güçlerini etkilemede araçtır. Günlerin uzaması, kışın sona ermesi, doğanın canlanması, üremenin artması için yapılan törenler bolluk duası niteliğindedir. Törenlerde gerçekleşmesi istenen durum simgesel olarak canlandırılır (Şener,1977:24). Doğum, ölüm, evlenme, erginlik gibi yaşamın bir durumundan öteki durumuna geçişi gösteren hareketler mevsim ritüellerinin ana konularındadır.

Genellikle mevsim ritüellerinde örgü şöyledir(Şener,1977:36).

- 1- **Ölüm:** Yaşamın durması, yıl sonu, ağlama, yakınma
- 2- **Duraklama:** Bekleyiş
- 3- **Arınma:** Toplumu kötülüklerden temizleme, ateş, su,kurban vb.
- 4- **Canlandırma:** Yaşamın sürmesi için çatışma, bolluk
- 5- **Kutlama:** Yeni yılın başlaması, şölen

Ritüel kökenli oyunlarda düğün ve gelin-güvey motiflerini ölüm, canlandırma ve kutlama bölümlerinde görüyoruz. Gelin kılığına girmiş erkek ve güvey pek çok oyunda simgesel ve işlevsel olarak yer alır. Ritüellerde doğa ve totemizm kültü atalar küllüyle karışmaktadır. Evlenme kültü verimlilik kültüne bağlıdır (Kostic,1972:6-11).

Çajkonovic'e göre gelin kılığına girmiş erkek tarım veriminin tanrıçasıdır(Çajkonovic,1973:287). D.Antonijevec de seyirlik oyunlardaki düğün sahnelerinin güncel hayattan kaynaklandığına ve verimlilik bağları olduğuna işaret eder. Gelin, Balkan kültürlerinde de verimlilik simgesidir (Antonijevec,1979:112-115).

Gelin-güvey ve evlilik motifi verimlilik ve üremeye bağlı motiftir. Ürünün bol ve verimli olması için yapılır. Türk köylüsü bunların verimlilik için yapıldığını biliyor. Gelin güvey ve düğün gösterileri tarım kültürüdür. Günümüzdeki oyunlarda gelin kaçırma koşul ve kültür değişimi etkisiyle sevinçle karşılanır. Bu görünüşü Mirjana Markovic de doğruluyor(Markovic,1954:14). Seyirlik oyunlarda düğün sahneleri verimlilikle ilgilidir. Belli bir takvimi olan oyunlarda ana amaç eskinin uğurlanıp yeninin karşılanmasıdır. Vurgu gelecek üstünedir. Bir çok oyunda görülen düğün sahnesi canlandırılmasında ana kişi, kadın kılığındaki erkeğin canlandığı gelindir. Gelin, bolluk, bereket ve üreme simgesidir.

İncelemeye aldığımız gelin-güvey motifli oyunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Oyunlar

Oy-1) Köse -Gelin Oyunu :(Elçin,1991:37-38)

I .güvey eski yılı, II.güvey yeni yılı simgeler

Köse ile gelin evlendirilir. Köse bayılır, gelin ayıltamaz. Yeni güvey getirilir ve gelinle evlendirilir. Eski yılın bitmesi ve yeni yılın başlaması canlandırılır.

Oy-2) Deveci Oyunu : (And,1983:41)

Arap, gelini kaçıır arap öldürölür, gelin arabı diriltir. Deveci ak, arap kara simgesidir. Dirilme sevinçle karşılanır.

Oy-3) Arap Oyunu (And,1983:36)

Arap kara , koca ak simgesidir. Arap kocayı öldürür. Gelin kocayı diriltir. Dirilme sevinçle karşılanır.

Oy-4) Bir Gelin Lazım Oyunu : (And,1983:172)

Arap ihtiyarı öldürür, iki seyirci gelini kaçıır. Gelin ihtiyarı diriltir. Topluca dans edilir.

Oy- 5) Kız Kaçırma Oyunu : (And,1983:113)

Dede ak, araplar kara simgesidir. Seyirciler gelinleri kaçıır. Araplar gelinleri kaçıranları kovalayıp bulur ve döverler. Oyun toplu dansla sona erer.

Oy- 6) Gelin Kaynana Oyunu : (k-1)

Gelin kaynana çatışması üzerine kurulmuştur.

Oy-7) Gelin Kaçırma Oyunu (k-2)

Hoca, gelinle, güveyin nikahını kıyar, düğün yapılır. Gelin kaçıırılır. Kaçıırılanlar cezalandırılır. Oyun ilk çıkış özelliğini kaybedip güncelleşmiştir.

Oy-8) Kambur Öldü Oyunu (k-3)

Kambur ölür, gelin diriltir. Dirilme sevinçle karşılanır. Ritüel yerini eğlenceye bırakmıştır.

Oy-9) Güvey Tıraşı Oyunu (k-6)

Düğün âdetlerinden güvey tıraşı, oyuna konu olur. Güveye tıraş yapılır. Oyunda sabun yerine hayvan pisliği sürölerek, güvey oyuna getirilir. Gülünç ögeler öne çıkartılmıştır.

Oy-10) Gelin Kaçırma Oyunu : (k-7)

Ölme dirilme ve gelin kaçırma üzerine kurulmuştur. Gelini kaçırarak kara simgesi kambur öldürülür. Gelin kamburu diriltir. Bu oyun Cemal ritüeli içinde oynadığında iki Cemal topluluğu karşılaşırsa gelin öldürülür.

Oy-11) Ölme Dirilme ve Gelin Kaçırma Oyunu (k-8)

Bu oyun ölme dirilme ve kız kaçırma üzerine kurulmuştur. Gelin kaçırılır, bulununca sevinilir. Kaçırarak cezalandırılır.

Oy-12) Ölme Dirilme Oyunu: (k-9)

Kambur öldürülür. Gelin kamburu diriltir. Dirilme olayı sevinçle karşılanır.

Oy-13) Gelin -Güvey Oyunu : (k-10)

Gelin kılığında girmiş erkekle güvey evlendirilir. Gelin kaçırılır. Kız istenirken söz komiklerine baş vurulur. Eğlence öne çıkar.

Oy- 14) Ölme Dirilme Oyunu : (k-11)

Gelin ölen cemali diriltir. Doğanın canlanması ikinci plâna itilir eğlence öne çıkar.

Oy-15) Ölme Dirilme Oyunu : (k-12)

Gelin öldürülen kamburu diriltir. Dirilme olayı sevinçle karşılanır.

Oy-16) Güvey Öldü Oyunu (k-13)

Güvey ölür, gelin amin der, fakat güveyi diriltemez. Güveyin kulağında davul çalınır güvey dirilir. Ritüel yerini komediye bırakmış. Gelin yerine davulla ölüyü diriltme günümüzde ritüellere bakışın tipik bir örneği olarak alınabilir.

Oy- 17) Ölme- Dirilme Oyunu : (k-14)

Güvey öldürülür, gelin güveyi diriltir.

Oy-18) Ölme Dirilme Oyunu : (k-15)

Gelin öldürülen güveyi diriltir. Dirilme olayı toplu halk oyunlarıyla kutlanır.

Oy-19) Post Çıkarma Oyunu: (k-16)

Gelin, ölen cemali su dökerek diriltir. Ritüel ikinci plâna itilmiş, komedi öne çıkmıştır.

Oy-20) Ölme Dirilme Oyunu (k-17)

Gelin, ölen oyuncuyu diriltir. Dirilme sevinçle karşılanır.

Oy-21) Kız Kaçırma Oyunu : (k-18)

Oyun ritüel işlevini kaybetmiş güncel bir sorun olan başlık yüzünden kız kaçırma konusu işlenmiştir.

Oy-22) Ahret Ana Oyunu : (k-19)

Bu oyunda kız kaçırmanın bir nedeni olan ailelerin birbirlerini seven gençleri ayırması konusu işlenmiştir. Oyun, gelin kıza talip olan hocanın, gelinin anasıyla evlenmesiyle sürpriz bir sonla biter

Oy-23) Behşet'le Behiye Oyunu : (k-20)

Oyun, gelin kılığına giren bir erkekle (Behiye) güvey kılığına giren bir kızın (Behşet) evlenmesi üzerine kurulmuştur. Oyun gelinin erkek, güveyin kız olmasının anlaşılmasıyla biter. Eğlence amaçlı bir oyundur.

Oy-24) Gelin Verme Oyunu (k-21)

Güvey anaları üç gelin kızı, oğulları için alır. Oyun kızların analarının, oğlan analarına "kızımız yüzünüzü ak mı çıkardı, kara mı?" sorusu üzerine kurulmuştur. Bu soru üzerine I.gelin kaynanasına un, II.gelin kül atar. III. gelin boyalı elleriyle kaynanasını boyar. Oyun eğlence amaçlıdır.

Gelin-güvey motifi oyunları şu başlıklarda toplayabiliriz.

I. Ritüel kökenli tarım kültürüne bağlı gelin kılığına girmiş erkeğin tabiat verimini, üreme ve çoğalmayı simgelemesi

(Oy-1, Oy-2, Oy-3, Oy-4, Oy-5, Oy-6, Oy-7, Oy-8, Oy-9, Oy-10, Oy-11, Oy-12, Oy-13, Oy-14, Oy-15, Oy-16, Oy-17, Oy-18, Oy-19, Oy-20,)

İncelemeye alınan 24 gelin-güvey motifi seyirlik oyundan yukarıda oyun numaraları verilen 14 oyunun bugün ritüel işlevi ikinci plâna itilse de tarım kültürüne bağlı olduğunu gelin motifinin verim ve üremeyi simgelediğini görüyoruz. Köylü bu oyunların niçin oynandığını biliyor. Bazı oyunlarda birkaç motifi içice buluyoruz.

II. Oyunlarda öldürülen güvey veya bir diğer oyuncu "ak", güveyi öldüren "kara" simgesidir. Güveyin ölmesi, gelinin güveyi diriltmesi "ölme-dirilme" motifidir. Tabiatın canlanması ve verimlilikle kurulan bağı simgelemesi.

(Oy-1, Oy-2, Oy-3, Oy-4, Oy-5, Oy-8, Oy-9, Oy-10, Oy-11, Oy-12, Oy-14, Oy-15, Oy-16, Oy-18, Oy-20,)

13 gelin-güvey motifli oyunda İslâmiyet öncesi Türk kültürünün izlerini taşıyan ak ve kara motiflerini ve tabiatın canlanmasının simgesi olan ölme-dirilme motiflerini görüyoruz. Gelin, güveye göre öne çıkarak diriltme işlevini yükleniyor. Dirilme olayı sevinçle, toplu dansla kutlanıyor. Ölüm, yaşamın durması ve yıl sonu simgesidir. Gelinin güveyi diriltmesine kadar geçen süre ritüellerin duraklama süresidir. Gelinin güveyi diriltmesi, yaşamın sürmesi çatışma sonrası (ölüm-hayat, bolluk-kıtlık) canlanmıştır. Eskinin kovulup yeninin canlanması kutlanır.

III. Gelinin kaçırılıp öldürülmesi olayına köylünün kurban adını vermesi eski kurban törenlerinin simgelenmesi açısından önemlidir.

(Oy-10)

Cemal ritüelinde, iki köy cemali karşılaştıklarında kan dökülmesi şarttır. Gelinler savunulur. Gelinlerin çatışmada ölme olayını köylü, kurban alma olarak niteliyor. Köylü, gelinin kaçırılmasına bereketin kaçması, karşı grubun gelininin alınmasına bereket alma adını verir. Köylünün gelinin ölmesine kurban verme, gelinin öldürülmesine kurban alma adını vermesi bizi ilkelerin kurban törenlerine kadar götürüyor.

IV. Geline yapılan saldırı ve saldırganların kovulmasındaki hareketle eski kötü ruhları kovalama törenlerini simgeler.

(Oy-5, Oy-10, Oy-11, Oy-12)

Gelinin savunulması sahneleri bize kötü ruhları uzaklaştırma ayinlerini hatırlatır.

V. Geline bazı sembollerle yapılan hareketler gelinle üreme arasında kurulan bağı simgeler.

(Oy-5, Oy-10, Oy-12)

Oyuncuların fallusa benzeyen çomak adı verilen sopalarla yaptıkları hareketlerde üreme temsillerini görüyoruz.

VI. Oyunlarda düğün sahnelerinde, eski ve yeniye geçiş anının simgelenmesi vardır.

(Oy-1)

Oyuncuların canlandığı ritüel kökenli kış yarısı oyunlarındaki gelin-güveyli düğün törenlerinde, iki güvey vardır. Yaşlı güvey, eski yılı, genç güvey yeni yılı simgeler. Eskinin ölüp gelinin yeni güveyle evlenmesi eskiden yeni ana geçişin simgesidir.

VII. Seyirlik oyunlardaki düğünlerde gelin-güvey motifi eğlence ögesi olarak geçmektedir.

(Oy-7, Oy-9, Oy-13, Oy-14, Oy-16 Oy, Oy-19, Oy-22, Oy-23, Oy-24, Oy-58)

Bu oyunlarda eğlence öne çıkmıştır. Erkeğin gelin olması, düğün törenlerinin komik bir biçimde verilmesi, güldürü öğeleridir. Değişen yaşam koşullarıyla başlık parası masraflı düğün törenlerini eleştirir. Damat tıraşı töreni alaya alınır.

Sonuç:

Gelin-güvey motifli köy seyirlik oyunları binlerce yıllık Türk kültürünün saklayıcıları ve taşıyıcıları olmaları açısından çok önem taşımaktadır.

Bu oyunları yeterli yazılı belge olmadığı için Orta Asya kültürüne doğrudan bağlayamıyoruz. Her yönüyle Anadolu kültür ve motiflerine de bağlamayacağımız düşüncesini taşıyoruz.

Bu oyunlardaki motifler Orta Asya Türk kültürünün Anadolu halk kültüründe şekillenmesidir. Ayrıca bu oyunlardaki motifler bize yazılı kaynaklarla varamadığımız eski kültürüne ait ipuçlarını vermektedir.

Kaynak Kişiler

- K-1- Mustafa Koç, "Gelin Kaynana Oyunu." T.F.A. 1954.S.868
- K-2- Şevki Işık, 68. İlkokul, Çiftçi Taşumurca Tekirdağ.
- K-3- Emine Demir 31. İlkokul, Avşar, Tekirdağ
- K-6- Mahmut Simay,53, 3 yıllık İlkokul, Osmanlı, Tekirdağ.
- K-7- Ahmet Nacak, 52 İlkokul, Karacakılavuz, Tekirdağ.
- K-8- Rifat Şahin, 52 ilkokul, Ortacaköy, Tekirdağ.
- K-9- Mustafa Yavuz, 57, ilkokul, İbribey, Tekirdağ.
- K-10- Hasan Gündoğdu, 45, ilkokul, Oğuzlu, Tekirdağ.
- K-11- Hüseyin Sabancı, 55, İlkokul, Mahramlı, Tekirdağ.
- K-12- Sabriye Özdemir, 48,okula gitmemiş, Buzağcı, Tekirdağ.
- K-13- Nuri Karaevli, 74, okuma yazması yok. Kayı Tekirdağ
- K-14- Salih Uçan, 77, okuma yazması yok, Demirli Tekirdağ.
- K-15- Müzehher Yavuzcan, 53, ilkokul,Hereke, Tekirdağ.

- K-16- Nuran Gündüz, 17 öğrenci Husunlu , Tekirdağ
 K-17- Refik Çalış, 44 ilkokul İğneler, Tekirdağ.
 K-18- Osman Şirin, 44, İlkokul, Generli, Tekirdağ.
 K-19- Fatma Işık, 16. öğrenci, Tatarlı, Tekirdağ.
 K-20- Zehra Aydın,60 okula gitmemiş, Merkez, Tekirdağ.
 K-21- Rahmiye Koçar, 28 ilkokul, Malkara,Tekirdağ.

Kaynakça

- And, Metin;1975 Dramatik Köylü Oyunları Açısından Muharrem Aşure ve Taziye Tiyatro Araştırmaları Dergisi Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı S.6
- And, Metin;1977, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri Milliyet Sanat Dergisi
- And, Metin;1983, Türk Tiyatrosunun Evreleri Ankara
- Antonijevic, Dragoslav;1979, Vitanjicke Brumaliye i Savremene Maskirane Povorka Balkanskih Naroda. Balcanica X Beograd
- Cajkonovic ,V.;1973, Mit Religia u Srba Beograd
- Elçin, Şükrü;1991, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu) Ankara
- İnan, Abdülkadir;1972, Tarihte ve Bugün Şamânizm, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara
- Kakauri, K.J.;1965, Dionysiaka Athens
- Karadağ, Nurhan;1978, Köy Seyirlik Oyunları, Ankara
- Kostic, Petar;1972, Preklo Znacenje Godisnjh Obicaja Beograd,
- Markovic, Mirjana;1954, Predgovor, Apulejevoj, Knjizi Zlatni Magarac, Beograd
- Örnek, Sedat Veyis;1971, 100 Soruda İlkelerde. Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul.
- Prosic, Mirjana;1976, Obredna Praska u Srbiji, Teorijsko-Hipoteticki Okvir za Proucavanje Poklade kao Obreda Prelaza Etnploske Sveske I Beograd,
- Şener, Sevda;1977, "Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar" Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Dramatik Köylü Oyunları, 1975,S.6, Ankara